

K PROBLÉMU "RUSKO A ZÁPAD" - D. S. MEREŽKOVSKIJ

(Na okraj "petěrburského" mýtu)

Lenka Vachalovská

Ve vztahu k západnímu světu - ať už k němu počítáme střeoevropský prostor či nikoli - bylo vždy Rusko v postavení "exotické" země. Je snad jen zdánlivě paradoxní, že právě od tohoto "jiného" očekávala často Evropa řešení svých vlastních problémů a její pozornost vůči Rusku souzněla s domácím ruským mesianismem, třebaže myšlenkové zázemí bylo na obou stranách velmi různé.

"Или мы, или никто", napsal Dmitrij Merežkovskij, myslitel uvažující o Rusku jako zemi propastných rozporů, z níž vzejde budoucí světový požár. Uvedeným výrokem se uzavírá 1. díl Merežkovského monumentální práce o Tolstém a Dostojevském.¹ Není náhodou, že jedním z úhelných kamenů jeho koncepce, ztělesněním či zvěstovatelem dějinné úlohy Ruska je Dostojevskij. "...Достоевский, будучи, после Пушкина, самым русским из русских писателей, в то же время - величайший из русских европейцев. Он показал на себе, что быть русским значит быть в высшей степени европейцем, быть всемирным." (TiD I, s. 104) Vzájemnou souvislost ryzi "ruskosti" a "evropanství" Merežkovskij podrobněji promyšlí, pro nás je však zajímavý především další atribut, přimykající k této rovnici, a sice Dostojevskij jako autor petěrburský, a právě proto - podle Merežkovského - ryze ruský.

Představa města projektovaného a vybudovaného jako "okno do Evropy" se v Rusku od počátku křížila s averzí vůči místu, jež je pocitováno jako umělé centrum říše, "cizí těleso" svévolně implantované Petrem. Již tradičně doprovází Petěrburg v ruské literatuře a myšlení vůbec stribut přizračnosti, neskutečnosti, nepravosti. Nebude proto bez zajímavosti připomenout pohled pod značné míry protichůdný, tak jak se odrazil v Merežkovského interpretacích Dostojevského. "Больше, чем кто-либо, Достоевский понимал, какое 'несчастье обитать в Петербурге, с самом отвлеченном и умышленном (города бывают умышленные и неумышленные)', в 'самом фантастическом городе, с самою фантастическою историей из всех городов земного шара', в этом хваленом 'парадизе' Петра Великого, построенном, словно нарочно, с 'сатанинским умыслом', с насмешкой над людьми и природою..." (TiD I, s. 268) Pro Dostojevského je Petěrburg živnou půdou, místem i hrdinou jeho románů - stejně "přízračných" jako město samo. V koncepci Merežkovského, proroka nové víry a nového řádu světa, je Petěrburg nedílnou součástí starého, "nepravého", "neskutečného" Ruska právě díky své pří-

zračnosti, představuje poslední mez, k níž petrovské Rusko dospělo a kde strnulo nad propastí. Petěrburgem se završuje jedna etapa ruské historie (v literatuře ztělesňuje toto období "тип петербургского периода русской истории", "в высшей степени русский, 'петербургский тип'", jak Merežkovskij spolu s Dostojevským označuje Germana z Puškinovy *Pikové dámy* (TiD II, 2, s. 14). Centrum tohoto Ruska je "neskutečné", protože odcházející do minulosti, překonávané - ovšem nikoli cizí, implantované ("evropské"). Lze totiž pochybovat o tom, zda by cizí, uměle vnesený prvek byl s to působit na ruské prostředí a autory natolik inspirativně, anebo - do jaké míry by potom tato vysoce inspirativní "cizost" byla skutečně "cizostí". (I když máme na zřeteli, že národní kultura se definuje právě při styku s cizím prvkem, zůstává otázkou, kde by v tomto případě vedla hranice...) Merežkovského poznámka na adresu slavjanofilů, kteří nenávidí Petěrburg a jeho tvůrce proto, že jsou jejich "vlastní", se zdá oproti tradiční představě averze k "cizímu" přinejmenším zajímavější: "...в эту минуту никому не подражает он, не подчиняется никакому влиянию Запада," píše Merežkovskij o Petrovi, jenž se vlastněma rukama podílel na porpravách nepřátel, "в эту минуту он в высшей степени русский царь, наследник Ивана Грозного. Московский царь - палач столь же народен, как опростившийся царь - саардамский плотник. Злейшие враги его, раскольники-самосожигатели, хотя и называют его 'немцем', 'подкидывшем', 'сыном шведки', чувствуют, однако, что он родной; и славянофилы ненавидят его, как родного, ненавидят его кровною ненавистью..." (TiD II, 1, s. 101)

Petěrburg - stejnou měrou "ruský" jako "evropský" - je věrným obrazem svého stvořitele. V úvahách o střetání Západu a Východu připadá tradičně Petrovi a jeho městu vcelku jednoznačná role (i když s odlišnými znaménky na stranách odpůrců a obdivovatelů). Bylo by zbytečné namítat, že více než rozporná Petrova osobnost jednostrannou interpretaci jen těžko snese, připomeňme však alespoň některé z poznámek o "ruském charakteru", k nimž Merežkovského inspirovaly úvahy Dostojevského, jeho hrdinové i skutečné postavy a v neposlední řadě Petr. Naznačíme tak (byť jen ve zkratce) možnost alternativního vidění problému.

V záhadných rysech carovy osobnosti spatřoval Merežkovskij projev "orgii titanismu", svobody vedoucí až k samému popření a sebezničení individua, výsledek specificky ruské potřeby překračovat všechny meze - nacházel tu, řečeno spolu s autorem *Bratří Karamazových*, "...потребность отрицания, 'отрицания всего, самой главной святыни сердца своего, ...потребность в замирающем омушении, дойдя до пропасти, свеситься в нее наполовину в заглянуть в самую бездну.'" (TiD II, 2, s. 55) Hrdinové Dostojevského mají - jako ostatně mnoho postav ruské klasiky - stejně blízko k Bohu i k ďáblu. Tato rozdvojenost, souběžnost sebeutvrzení a sebepopření, není ovšem vlastní jen intelektuálnímu prostředí horních vrstev, vystavených "západnímu" vlivu. Schopnost "лелеять в душе ... высочайший идеал рядом с величайшею подлостью" (jak ji pojmenoval Dostojevskij v románu *Výrostek*) provází zrovna tak postavy ryze lidové, ačkoli Dostojevskij věří - nebo spíše jen chce věřit

- v jednotlivost a celistvost lidového charakteru (jeho úvahy se týkají hlavně náboženského vědomí, lze je však zobecnit, aniž bychom podstatně změnili jejich smysl). V *Deníku spisovatele* revokuje autor autentický zážitek soupeření venkovských výrostků ("xro koro депзостнее сделаер?") a uvědomuje si při tom, jak silná je jejich fascinace vlastní směrlostí, opojení eventuality smrti, balancováním na hranici bytí a nebytí. Sledujeme-li tento povahový rys, zbývá už jen krok k postavám, jako je "pověstný lotr" Orlov (*Zápisky z Mrtvého domu*). Merežkovskij soudí, že takovýto ruský "člověk z lidu" neztělesňuje titánský princip o nic méně než "byronovské" postavy (západoevropské i ruské provenience) a vidí v něm pendant "kulturních" hrdinů počínaje Pečorinem a konče třeba Ivanem Karamazovem. Živelnost a přirozenost (anebo lépe - nelomenost zde neznamenají prostotu ani ucelenost - a pokud přece "prostotu", tedy velmi obtížně definovatelnou...

Rozpolcenost, bipolárnost nejsou výsledkem racionálních procesů, prostupují stejně tak sféru "vědomí" jako "živlu" (ve společenském měřítku). Tento předpoklad nabývá na závažnosti, dohlédneme-li k závěrům, jež z něj pro Merežkovského vyplývají: Rusko je ve všech svých vrstvách prostoupeno napětím v daleko větší míře než jakákoli jiná země - je proto místem, kde se rozhodne o dalších osudech lidstva. Nejde nám pochopitelně o to, nutně tento příznačné ruský mesianismus přijmout, ale spíše upozornit na dílčí postřehy, které do jisté míry problematizují vžitě pojetí vztahu Ruska a Západu či které mu mohou konkurovat. Nabízí se totiž otázka, zda tradiční chápání Západu jako nositele racionality (do něhož částečně zapadá, resp. z něhož vychází i "petrovský" a "petěrberský" mýtus) není až příliš poplatné mechanické "vlivologii". Merežkovskij odvozuje oba odlišné principy (živlu i racionality) z "ruské duše", pojímá je dokonce - a to je podstatné - jako její původní atributy.

Dnes je možno uvažovat např. o tom, zda tzv. "vesnická" literatura uplynulých desetiletí, jejíž vliv je v Rusku patrný stále (a která je založena na znovuoživení "ryziho", celistvého lidového hrdiny), není stejně umělým racionálním konstruktem jako nejrůznější státotvorné utopie petrovské i pozdější, konstruktem, jenž má s realitou málo společného. Ozývá-li se v současnosti volání po návratu k čemuśi původnímu, "ke kořenům", výzva ke znovunalezení či obnovení autenticity, měli bychom se (resp. Rusové by se měli) nejdříve pokusit definovat, k čemu se vlastně chceme (chtějí) vracet, na co navazovat. Odpověď nebude jednoduchá.

POZNÁMKY:

¹ MEREŽKOVSKIJ, D. S.: Tolstoj i Dostojevskij. 1901-1902. Dále odkazují v textu na 4. vydání této práce (Sankt Petěrburg 1909, díl I, díl II - část 1 a 2). Upraveno v souladu se současným pravopisem.